کد خبر: ۴۸۷۱۷۱
شنبه ۶ خرداد ۱۴۰۲ ۸:۱۵

تأملی چند در موضوع حقابه هیرمند

بحران بی‌آبی از مشـکلات اصلی قرن فعلی و مبتلا به بسیاری از کشورهای جهان به ویژه در منطقه آسیا و خاورمیانه است.

به گزارش سایت خبری پرسون، جمیله کدیور در یادداشتی نوشت: مطابق آمارهای منتشره، در طول صد سال گذشته، تقاضای جهانی آب نزدیک به ۶۰۰درصد افزایش یافته‌است. این افزایش ناشی از رشد جمعیت، سیاست‌های توسعه اقتصادی کشورها و تغییر الگوهای مصرف در سراسر جهان بوده‌است. تخمین زده می‌شود که تقاضای آب همچنان در حال افزایش است و این موضوع چالش‌های زیادی را در آینده ایجاد خواهد کرد.

امروزه حدود ۷۰۰ میلیون نفر در ۴۳ کشور از کمبود آب رنج می‌برند. تا سال ۲۰۲۵، پیش‌بینی می‌شود ۱٫۸ میلیارد نفر در کشورها یا مناطقی با کمبود مطلق آب زندگی خواهند کرد و دو سوم جمعیت جهان ممکن است در شرایط تنش آبی زندگی کنند.

کمبود آب علل مختلفی دارد؛ از جمله استفاده نادرست همچون برداشت بیش از حد از سفره‌های زیرزمینی آب، آلودگی آب شیرین با زباله‌های انسانی و صنعتی و کشاورزی، تغییرات آب و هوایی و گرم‌شدن کره زمین و تأثیر آن بر میزان بارندگی سالانه و اقدامات انسانی همچون جنگل‌زدایی و کاستن از پوشش گیاهی به دلیل توسعه زیرساخت‌ها که چرخه هیدرولوژیکی را تحت تأثیر قرار داده‌است.

پشت همه چالش‌هایی که جوامع امروز با آن روبرو هستند، موضوع آب قرار دارد؛ از فقر و بیماری گرفته تا جنگ و شورش و … بی‌توجهی جهان به کمبود منابع موجود آب و عدم مدیریت صحیح و عدم رعایت چگونگی مصرف صرفه‌جویانه آن منجر به فاجعه انسانی و زیست‌محیطی شده و می‌شود.

گزارش جدید کمیسیون جهانی اقتصاد آب نشان می‌دهد که عرضه آب شیرین تا قبل از سال ۲۰۳۰ تا ۴۰درصد کمتر از تقاضا خواهد بود. بر اساس این گزارش، مناطقی که دارای کمبود آب هستند، بیشترین آسیب را خواهند دید. تشدید کمبود آب همچنین به معنای کاهش تنوع زیستی و ناتوانی در به حداقل رساندن اثرات تغییرات آب و هوایی است. چنین فضایی با دورنمایی نگران‌کننده در رابطه با آب به عنوان یک کالای مشترک جهانی و با توجه به وابستگی آبی بسیاری از کشورهای جهان به همسایگان، ضرورت همکاری‌های جهانی و منطقه‌ای و تدابیر شایسته همسایگان در قبال هم و مدیریت صحیح آب و اصلاح شیوه‌های نادرست در داخل را می‌طلبد.

اختلافات ایران و أفغانستان بر سر آب رودخانه هیرمند یکی از مصادیق اختلافات آبی بین همسایگان است که قدمتی ۱۵۰ساله دارد و به‌رغم انعقاد قراردادهای مختلف و به‌رغم تغییرات سیاسی در دو کشور، اختلافات آبی دو کشور همچنان باقی است.

هیرمند پر آب‌ترین و طولانی‌ترین رود افغانستان با۱۱۵۰کیلومتر طول است که به دریاچه هامون در مرز افغانستان و ایران می‌ریزد.

از زمان انعقاد آخرین قرارداد بین طرفین در رابطه با اختلافات آبی دو کشور و تغییرات قابل توجه شیوه حکمرانی در افغانستان از پادشاهی گرفته تا جمهوریت و امارت، تفاوت قابل توجهی میان سیاست‌های آبی اعمالی دولت‌های افغانستان در قبال حقابه ایران وجود نداشته و سیاست یکسانی اعمال شده‌است. آب برای افغانستان که کشوری محصور در خشکی است، نه فقط مایه حیات، بلکه ابزار و یکی از منابع مهم اعمال قدرت است و تفاوتی نمی‌کند چه کسی بر این کشور حاکم باشد. در حال حاضر نیز با توجه به نقش و حضور کارشناسان قدیمی، در نوع عملکرد دولت طالبان در موضوع آب نسبت به گذشته تغییر چندانی حاصل نشده‌است. در حالی که ایران موضوع آب را موضوعی حقوقی و فنی قلمداد می‌کند، افغانستان آب را سیاسی و امنیتی می‌داند و سعی می‌کند در جهت پیشبرد اهداف خود از آن بهره گیرد.

آخرین معاهده منعقده درباره آب رود هیرمند بین دولت ایران و دولت افغانستان، مشتمل بر یک مقدمه و دوازده ماده و دو پروتکل‌ضمیمه است که در تاریخ بیست و دوم اسفند ماه ۱۳۵۱ در کابل به امضاء رسید و در سال ۱۳۵۲ توسط مجلس شورای ملی و مجلس سنا تصویب شد. این معاهده، با تفکیک بین شرایط متغیر آبی از نظر وضعیت نرمال آب یا سال مافوق نرمال و کم‌آبی و پیش‌بینی‌های لازم، «مجموع مقدار آبی که از رود هیرمند (هلمند) در سال نرمال آب یا سال مافوق نرمال از طرف افغانستان به ایران تحویل داده می‌شود، متوسط (اوسط) جریان ۲۲متر مکعب در ثانیه … و یک مقدار اضافی متوسط (اوسط) جریان ۴متر مکعب در ثانیه، متناسب به تقسیمات ماهانه …» را در نظر گرفت. جریان و توزیع آب در رودخانه در این معاهده به صورت ماهانه مشخص شده‌است. تأمین آب تالاب‌های ایران در معاهده در زمان دبی کم به طور کامل تضمین نشده و ماده پنج معاهده ضمن اینکه بر حق ایران از آب هیرمند تأکید دارد، اعلام کرده که ایران نباید ادعای مقدار آب اضافی کند، حتی اگر آب اضافی در پایین‌دست رودخانه موجود باشد. مطابق ماده پنجم:

افغانستان موافقت دارد اقدامی نکند که ایران را از حقابه آن از آب رود هیرمند (هلمند) که مطابق احکام مندرج مواد دوم و سوم و چهارم این معاهده تثبیت و محدود شده‌است، بعضاً یا کلاً محروم سازد. افغانستان با حفظ تمامی حقوق بر باقی آب رود هیرمند (هلمند)، هرطوری که خواسته باشد از آن استفاده می‌کند و آن را به مصرف می‌رساند. ایران هیچ‌گونه ادعایی بر آب هیرمند (هلمند) بیشتر از مقادیری که طبق این معاهده

تثبیت شده‌است ندارد؛ حتی اگر مقادیر آب بیشتر در دلتا سفلای هیرمند (هلمند) میسر هم باشد و مورد استفاده ایران بتواند قرار گیرد.

البته واضح است که احداث سد «کمال‌خان» و سد «کجکی» و انحراف در مسیر رود و ایجاد بندهای متعدد، ناقض این بند از معاهده و سبب محرومیت ایران از آب هیرمند شده است.

در ماده پنجم پروتکل یک معاهده هم آمده‌است:

در سال‌هایی که بر حسب شرح ماده چهارم معاهده، مقدار جریان آب کمتر از سال نرمال باشد و کمیسار جانب ایرانی درباره جریان آب بالاتر از مدخل بند کجکی بر هیرمند (هلمند) در دستگاه آب‌شناسی دهراود طالب معلومات شود، جانب افغانی ارقام مربوطه را که توسط آن دستگاه ثبت شده‌است به دسترس وی می‌گذارد. در اثر تقاضای کمیسار ایرانی، کمیسار افغانی راپور ماهانه جریان آب را که در دستگاه دهراود ثبت شده است به وی ارائه می‌دارد. در صورت تقاضای کمیسار ایرانی، کمیسار افغانی با وی همکاری خواهد کرد تا جریان آب را در دستگاه دهراود مشاهده و اندازه‌گیری کند.

از ظواهر امر پیداست که این ماده نیز در این سال‌ها اعمال نشده‌است و طرف ایرانی اطلاعات دقیقی در این زمینه ندارد و درخواست‌ها به نتیجه مطلوب منجر نشده و همین امر موجب اختلاف و نارضایتی طرف ایرانی شده‌است.

معاهده، روند رسیدگی به اختلافات طرفین را نیز پیش‌بینی کرده‌است. در ماده نهم در مورد شیوه‌های رفع اختلاف آمده:

در صورت بروز اختلاف در تعبیر یا اجرای (تطبیق) مواد این معاهده؛ طرفین اولاً از طریق مذاکرات دیپلماتیک، ثانیاً از طریق صرف مساعی جمیله مرجع ثالث برای حل اختلاف سعی خواهند کرد و در حالی‌که این دو مرتبه به نتیجه نرسد، اختلاف مذکور بر اساس مورد مندرج در پروتکل شماره ۲ ضمیمه این معاهده، به حکمیت محول می‌شود.

پروتکل شماره دو درباره حکمیت نیز به تفصیل بیشتری شیوه‌های رفع اختلاف را مورد اشاره قرار داده‌است؛ که باید برای تأمین حقابه در صورتی‌که گفتگوهای نمایندگان دو طرف مطابق مواد معاهده و پروتکل شماره یک به نتیجه نرسد، به جریان افتد.

البته توجه به این نکته نیز ضروریست که باید در کنار تأمین حقابه هیرمند که نسبت به میزان بالای مصرف آب کشور چندان قابل توجه نیست، راه چاره را در جای دیگر جستجو کرد و با اعمال صحیح مدیریت آب در صدد صرفه‌جویی و اصلاح مصرف آب در کشور که در قیاس با سطح جهانی بسیار بالاست و راه‌های جایگزین برای حل معضل آب در سیستان و بلوچستان و دیگر مناطق کشور باشیم. همچنین نظر به تغییر و تحولات فراوان در دهه‌های اخیرو عدم اجرای معاهده ۱۳۵۱، در صورت نیاز، اقدام به امضای قراردادهای تکمیلی یا جایگرین با أفغانستان در رابطه با هیرمند یا قراردادهای دیگر در مورد رودهای مشترک که از أفغانستان سرچشمه می‌گیرند،از جمله هریرود شود. البته برای حل معضل بی‌آبی فعلی سیستان و بلوچستان نباید معطل اقدامات و سیاست‌های زمان‌بر یا به جریان‌افتادن مکانیزم حل اختلاف و حکمیت بر أساس معاهده هیرمند برای تأمین حقابه شد. با توجه به حساسیت أوضاع و نظر به اینکه در حال حاضر هیرمند تنهـا منبـع تأمین‌کننده آب سیستان و بلوچستان است، هر اقدامی از جمله خرید آب از أفغانستان یا نقاط دیگر که موجب رسیدن سریع آب به سیستان و بلوچستان شود، باید عملیاتی شود. این موضوع هم برای زندگی مردم و هم محیط زیست و حفظ گونه‌های حیوانی و گیاهی منطقه سیستان و بلوچستان حیاتی است.

به علاوه، در آینده، از موضوعاتی که می‌شود در صورت وجود آب کافی در هیرمند، در نظر گرفت، خرید آب اضافه (سوای تأمین ۸۲۰ میلیون مترمکعب حقابه) یا در مقابل ارائه برخی خدمات یا تأمین نفت و انرژی از سوی ایران برای أفغانستان است.

اخیراً مباحثی تحریک‌آمیز از سوی برخی چهره‌های سیاسی یا رسانه‌ای مبنی بر مقابله به مثل ایران در مقابل عدم تأمین حقابه با بازگرداندن مهاجران افغانستانی که هر یک نماد مجسم رنج‌های عیان هستند، یا انجام اقدامات دیگر مطرح شده‌اند. استفاده از این حربه‌ها هم خلاف شرع، هم خلاف اخلاق، هم خلاف مروت و هم خلاف انسانیت است.

به باور نگارنده، حل موضوعاتی حساس و چالش برانگیز همچون آب، نیاز به ظرافت و دیپلماسی و زبان لیّن و گفتگو توسط کارشناسان و بررسی‌های فنی توسط کمیساران آب دو طرف دارد و زبان تند تهدید یا گفتگو توسط مقام‌های نظامی یا استفاده از حربه عامل انسانی قطعا مؤثر و راهگشا در چنین موضوعاتی نخواهد بود و به تشدید بحران می‌انجامد.

منبع: اطلاعات